

ANMÆLDELSER

Norbert Elias:
Gesammelte Schriften. Band 8: Engagement und Distanzierung. Udgivet og oversat fra engelsk af Michael Schröter. Indledning oversat af Detlev Bremecke. Bearbejdet af Johan Heilbron. Frankfurt a. M.: Suhrkamp Verlag 2003 (388 sider, ISBN 35-185-8381-6).

Norbert Elias (1897-1990) flygtede fra Tyskland over Paris til London i 1933. Og i England forfattede han de fleste af sine skrifter, der i disse år udgives i en fornem tysk udgave i 19 røde bind på det hæderkronede forlag Suhrkamp. Danske læsere kender nok mest Elias fra det skelsættende tobindsværk "Über den Prozess der Zivilisation", der udkom i 1939 (og oversat til engelsk, men endnu ikke, om nogensinde(?), til dansk). Heri skildres særdeles kildenært og egensindigt civilisationsprocessens historie i såvel mikro- som makroperspektiv, rækkende fra spisevanernes foranderlighed og individualiseringsformerne ved de europæiske hoffer til magtanalyser og statsdannelsesprocesser. Hvor mennesket tidligere var underkastet en blanding af naturtvang og eksplicit samfundsvold, viste samfundstvangen nu sit ansigt som en civiliseret distance til alt det naturlige samt en forfinet evne til selvkontrol.

Bind 8 er en videnskabs-teoretisk klassiker. Den stiller og undersøger et præcist spørgsmål: *Hvor meget enga-*

gement må en videnskabsmand bringe med ind i forskningen?

Ved hjælp af naturvidenskaben har mennesket lært at distancere sig fra naturen i forsøg på at beherske denne og transformere den til råstof. Mennesket er på denne måde blevet kendsgerningsorienteret, og filosofien har hjulpet til med erkendelsesteorier, der har adskilt og ordnet verden i subjekt-objekt-relationer. Det er nu Elias' pointe, at samfundsvidenskaberne (in casu: sociologien) bedrives med et alt for stort og selvforblændende engagement; de (og den) burde i stedet gå mere distanceret og selvkritisk til de sociale "genstande" (dvs. til de processuelle figurationer, som mennesket bindes til og binder sig til at fungere indenfor). Det er klart, at dette er en vanskelig opgave, da samfundsvidenskaben altid selv synes at være en del af den verden, den undersøger. Men Elias idealiserer ikke naturvidenskaben, og han synes da også – som senere sociologer i kølvandet på Ulrich Becks analyser af risikosamfundet – at bivåne, at den teknisk-naturvidenskabelige samfundspraksis kan have en række faretruende, destruktive bivirkninger.

Det krævede en enorm distanceringsanstrengelse at tage ånden og mytologien ud af naturen og at erhverve sig et mere nøgternt blik. På samme nærmest idealtypiske måde må den sociologi, der indtil videre har været nationalt begrænset, og som har accepteret livet i den engagement-bindende bipolarere verdensorden, prøve på at

blive mere autonom og eftertænksom. Sociologien må lære at tænke historisk og langstrakt og ikke blot affinde sig med at være nuets blinde slave. Elias bryder sig ikke om "nationenzentrierter sozialer Glaubensdoktrinen und Ideale" og synes hellere, at menneskenes børn skal vænnes til at tænke end til at ofre deres liv i krig. Hovedteksten er fra 1956 og skrevet under den kolde krig og med angsten for en kommende atomkrig struttende ud af siderne ved næsten enhver lejlighed fra indledningens anslag og frem.

Sociologien er ingen lovgiver, hedder det i en spidsformulering, og denne unge videnskab skal ikke tvinges til at vælge side mellem fysikerens reduktionisme (byggede på en atomistisk isolation af byggeklodser for altings forklarlighed) eller metafysikerens spekulative vitalisme (funderet i en tidløs eller religiøs enhedstænkning). Et genuint modsvar tager form af en såkaldt ontologisk interdependensteori, en procesuel figurationssociologi. Mennesket kan aldrig tænkes isoleret; det lever altid i strukturelle og differentielle sociale spil. Det er altid en del af noget, der gør samfundet til noget mere end summen af de involverede voluntære intentioner og ditto handlinger. Mennesket er ikke en genstand eller et suverænt subjekt; det er en proces og i en proces. Opkvikkende er hans blændende analyser af, hvorfor det er futilt at anvende et vokabular, hvori der opereres med faste og selvgivne poler som "individ" og

"samfund". Der kan ifølge Elias end ikke tales om en ydre omverden for mennesket i sig selv eller om en genstandsløs forstand; fra begyndelsen af menneskelivet er der tale om eksistentielle interdependenser i et samfund, der grundlæggende er uden faste mål, og som undslipper menneskelige forsøg på at udøve en fundamental kontrol over dets retning. Elias skriver på et dybt ubehag. Han åbner ingen stridsbilæggende verdensfornuft, der kan modgå stormagternes voldspiralerende idioti. Menneskets skæbne, men også dets mulighed er, at det aldrig findes som et "vi-løst jeg". At være menneske er at være flettet sammen, at leve i relationelle netværk. Elias anlægger et trefoldigt og foranderlighedsopsøgende blik med genkommende fokus på: menneskets selvforhold, menneskenes indbyrdes samfundsmæssige forhold og menneskets forhold til den ikke-menneskelige natur.

Hverken filosofien eller fysikken kan hjælpe sociologien, skriver Elias. Sociologien må ligefrem "emanciperes" fra filosofien, og det er tydeligt, at han så absolut har et noget besynderligt fjendebillede af filosofien *as such*. Den gøres stort set identisk med et sammenrend af Descartes' rationalisme og subjektivismen – selvom både Wittgenstein, Adorno, Husserl, Heidegger, Merleau-Ponty, Sartre og den unge Habermas var i omløb på den tid for ca. 50 år siden, da Elias tænkte og skrev. Havde han dvælet lidt i nærheden af Schopen-

hauer og Nietzsche, ville han også have erfaret, at man kunne gøre sig lystig og spydig over allehånde subjekt- og objekt-betragtninger og tydet disse som hinandens blændede siamesiske tvillinger. Til gengæld finder filosofikritikeren stor inspiration i kosmologien – og ikke mindst i biologien. Det er særligt teorier om selvregulerende og selvstyrende autonome eksistenser, der har hans interesse. Hvad der optager ham er, hvordan samtidigheden af en voksende funktionel differentiering i levende organismer hænger sammen med en komplementært opstået og udfoldet evne til at foretage koordination og integration. Det skulle da næppe undre mig, hvis nutidens luhmannianere kan lære noget om, hvordan grunden blev lagt til et stort og ufuldendt, men fuldt orkestreret epos om at forbinde biologisk autopoiesis med samfundsmæssig ditto i et tværvidenskabeligt evolutionært perspektiv. De opfordres hermed til intensivt at gå Elias' såkaldte "centralteori" efter i kortene. Desværre skriver han dog mere om amøber, søstjerner og aber end om skoler, internationale retssystemer og international kommunikation i bogens sidste fragmenter. Dog får han på bedste sloterdijkske vis præciseret, at menneskets ansigt er uhyre udtryksdueligt. I modsætning til eksempelvis fisk og aber, der har langt færre bevægelige partier omkring øjne og munde, har mennesket fået en række antropologisk-biologiske fordele og oplagte muligheder

for at fascinere sig og glæde sig over, men også at skræmmes ved synet af det andet menneskes fjæs. Mennesker forholder sig ganske anderledes og reflektivt til hinanden end dyr; men det syntes at have været Elias' ambition at lave en *Grand Unifying Theory with Guts*, der kunne have sammen-tænkt al den menneskelige viden.

Det må imidlertid pointeres, at det på mange måder er ufærdige og redundante tekster, der nu foreligger til fortolkning. De utallige gentagelser burde nådigt have været strøget i den gamle herres manuskripter af en kongenial og skarpere redaktør. Undervejs undrede det mig også, at Elias ikke går i skabende clinch eller dialog med Durkheims diktum fra 1895 om, at sociale fænomener skulle studeres som ting ("choses"); for de er jo begge på sporet af sociologiske metoderegler for en nøgtern udforskning af sociale ting.

Sociologien bestemmes som en "menneskevidenskab", men den gøres ikke til en meta-videnskab, svævende over al anden videnskabelighed. Elias synes optaget af videnskabelig ko-operation. Han er herligt nysgerrig og bevæger sig eksempelvis – som Foucault – ind i renæssancemaleriet (Velazquez' *Las Meninas*) for dér at finde forformerne – og så at sige det historiske øvelokale – til den menneskelige evne til at omgå den sociale verden med selvdistance. Elias afsøger menneskets mangfoldige forsøg på at gennemløbe processer for

følelsesmæssig affortryllelse. Han er konstant optaget af spørgsmålet: Hvordan lykkes det mon – i et historisk bredt tegnet perspektiv – overhovedet mennesket at komme ud af de onde cirkler, som linde blandinger af egocentrisme og konventionel begrebsdannelse lammer det med?

Det er forunderligt at se, at den sproglige vending i det 20. århundrede ikke synes at have sat sit præg på Elias' tænkning; men det er også herligt at mærke aktualiteten af den fundamentale afstandtagen fra at reducere komplekse sociale fænomener til deres mindre differentierede bestanddele. Elias går således eksplicit i kødet på samtidige forsøg på DNA-reduktionisme af formen: mennesket er sine gener – eller samfundet er et sociobiologisk DNA-udtryk.

Når alt kommer til alt, hvad det jo næppe nogensinde gør, er der ingen tvivl om, at den uudværlige og levende arv fra Elias ikke mindst drejer sig om at finde begavede forsøg på at være "gleichzeitig distanziert und engagiert".

Bogen indeholder en lang indledning (skrevet på engelsk i 1983) til det kapitel, der gav bogen dens titel: "Engagement og Distancering" (oprindeligt skrevet til *British Journal of Sociology* i 1956). Dertil kommer "Fiskerne i malstrømmen" og "Tanker om den store evolution. To fragmenter". De er blevet til omkring 1979-80. Endvidere kommer fortjenstrige bibliografiske noter ved udgiverne og oversætterne.

Dog irriteres læseren over, at mange af de interne sidehenvisninger synes at være taget direkte fra en tidligere og ufuldstændigere engelsk udgave fra Basil Blackwell fra 1987, hvilket gør dem totalt uanvendelige.)

Steen Nepper Larsen
Roskilde Universitetscenter

Sten Schaumburg-Müller & Bodil Selmer (red.): *Retlig Mangfoldighed. En fælles udfordring for retsvidenskab og antropologi*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag 2003 (273 sider, ISBN 87-574-0873-4).

Nye interesserede kan starte her. Med at lade sig introducere til en af de mest betydningsfulde ~~måske~~ mest betydningsfulde – debat inden for de seneste 15-20 års rettsociologi. Det drejer sig om debatten om rettens pluralisering.

Som antropologen Bodil Selmer og juristen Sten Schaumburg-Müller gør opmærksom på i indledningen til den spændende antologi *Retlig Mangfoldighed*, så er vores tid præget af et enormt udbud af normer og retssystemer, som hver især hævder gyldighed på tværs af andre normer og retssystemer. De præger dagliglivet, og det bliver derfor sværere at opretholde idéen om identificerbare normative enheder – hvad enten det er en

lokal kultur, eller et retssystem knyttet til en bestemt nationalstat. Den retlige diversitet skaber således et interdiciplinært forskningsfelt i spændingen mellem ret og kultur.

Heraf kommer antologiens undertitel, *En fælles udfordring for retsvidenskab og antropologi*, som dog ikke må lede én til at tro, at problemstillingen udelukkende angår disse to videnskaber. Den er i lige så høj grad en sociologisk udfordring, der trænger sig mere og mere på. Men antologien demonstrerer i hvert fald, at der er grøde i retsantropologien, idet en pæn del af antologiens 15 bidrag er skrevet af yngre antropologer, som arbejder med retlige problemstillinger.

Problematiske rodebutikker – eller nyt paradigme?

Det er også nok at tage fat på. Ikke mindst fordi der allerede er et virvar af teorier på banen om retspluralisme og retlig polycentri. Det er udgangspunktet for Sten Schaumburg-Müllers skarpe bidrag med titlen *Kritik af den rene retspluralisme*. Artiklen er et frontalangreb på forestillingen om, at retspluralisme eller teorien om retlig polycentri kan udgøre "et nyt paradigme" til beskrivelse af retsforholdene i vores samfund i dag. Disse teories styrke ligger på det beskrivende plan, men Schaumburg-Müller mener, at teorierne skæmmes af en konsekvent sammenblanding af "er" og "bør". De går fejl af, at ret netop ikke er en betegnelse, som vi hæfter på en hvilken som helst norm, men én vi an-

vender på baggrund af en vurdering. Sammenblandningens konsekvenser kan være problematiske:

Risikerer en insistere på "pluralisme" eller "polycentri" ikke blot at legitimere urigtige afgørelser? Ikke nok med at myndighederne faktisk gør således, men retten er jo pluralistisk og polycentrisk, og så er det, det myndigheden gør i strid med en domstolsafgørelse eller i strid med en lov, også ret (s.53).

Undertegnede kan bestemt godt genkende en problematisk sammenblanding af det faktiske og det normative i mange teorier inden for dette felt. Men ligger det med nødvendighed i en deskriptiv pluralisme? Juristen Hanne Petersen, der har været en af bannerførerne for et retspluralistisk perspektiv, har bidraget til antologien med en artikel om globalisering og retspluralisme. Heri peger hun netop på, at værdi- og normpluraliteten kræver en stærk udvikling af både personlig, social og institutionel dømmekraft med henblik på at kunne skelne rigtigt fra forkert.

Schaumburg-Müllers artikel kan endvidere kontrasteres med bidraget fra hans kollega i Århus, Jørgen Dalberg-Larsen, der i *Retlig Pluralisme i de Nordiske Lande* på flere punkter lægger op til afvigende konklusioner. Dalberg-Larsen peger på, at det faktum, at forskellige myndigheder når til forskellige

afgørelser, ikke nødvendigvis er illegitimt, da de har forskellige roller at udfylde. Han nævner også forholdet mellem national og international ret, fx EU-retten, som et oplagt felt for anvendelsen af et retspluralistisk paradigme. Deskriptivt, og i nogle henseender normativt, er det rimeligt at betragte disse retssystemer som gensidigt afhængige, uden at det ene system er hierarkisk underordnet det andet. Dalberg-Larsen understreger dog, at den vurdering jo også er et spørgsmål om politik. Men overordnet betragter han teorier om retlig pluralisme som et meget velegnet paradigme til at forstå de nye retsforhold.

Universelle rettigheder og mangfoldige kulturer

Artiklen *Retspluralisme og Menneskerettigheder* af menneskeretsjuristen Lone Lindholdt er et godt eksempel på, at en deskriptiv pluralisme ikke nødvendigvis indebærer, at "anything goes". Udgangspunktet er følgende konstatering om forholdet mellem menneskerettigheder og klodens enorme sociale og kulturelle forskelle:

Når vi nu ved, hvor "u-globaliseret" verden trods alt er, kan det så virkelig tænkes, at det er legitimt og/eller muligt at forestille sig, at man kan have systemer, der på den ene side dækker så bredt og samtidig er meningsfulde i forhold til den enkelte sammenhæng, særlig når man tager i betragtning, at menne-

skerettighederne netop handler om menneskers grundlæggende livsforhold? (s.89).

Da hendes svar er "nej" drager hun den konsekvens, at vi må opgive en monistisk forståelse af menneskerettighederne. Artiklen er efterfølgende et forsøg på at vise, at menneskerettighedssystemet i dets helhed – med dets globale, regionale og nationale niveauer – rent faktisk er udtryk for retspluralisme, hvilket afspejler disse globale forskelle. For Lindholdt er dette i et vist omfang også rimeligt normativt betragtet. Men hun peger også på, at beskrivelsen af menneskerettighederne i sidste ende hænger sammen med ens moralfilosofiske udgangspunkt. Jo mere man ønsker at fastholde menneskerettighederne i et universalistisk perspektiv, desto mere vil man være tilbøjelig til at beskrive dem som ét sammenhængende system.

Mod moderat retlig pluralitet i Danmark?

Udviklingen angår i stigende omfang et samfund som det danske. Det bliver endnu tydeligere i artiklen af Agnete Weiss Bentzon & Torben Agersnap om myndighedernes problemer med at forholde sig til, at Danmark ikke længere er et homogent og monokulturelt samfund.

Pointen hos makkerparret Bentzon & Agersnap er, at begrebsapparatet hos både sociale myndigheder og domstole ofte er ude af trit med den multikulturelle vir-

kelighed. "Danske løsnin-ger" på problemer angående fx ægteskab og arv søges anvendt i forhold til etniske minoriteter, selvom disse løsninger ofte er inadækvate. Bentzon & Agersnap vil derfor slå et slag for, at begge typer af myndigheder gør mere brug af sædvanekyndige personer, og for at danske domstole kan inddrage uskrevne kilder som fx sædvaner. Det er dog ikke helt klart, hvad der ligger i sidstnævnte – vist noget kontroversielle – forslag. Hvad er det præcis for sædvaner, vi taler om?! Tilsyneladende er der dog ikke tale om at acceptere indførelse af Sharia på Nørrebro. Forfatterne taler om behovet for at de retsskabende og -håndhævende myndigheder i højere grad åbner sig for to-vejs-kommunikation.

Hvad sker der, hvis de ikke gør det? Noget taler for, at de involverede så søger at omgå det officielle retssystem, som Jens Jørgen Viuff er inde på i sin artikel om islamisk arveret i Danmark.

De to artikler peger på, at retspluralismen presser sig på som en mere eller, hidtil snarere, mindre erkendt del af vores samfundsvirkelighed. Den fordrer empiriske undersøgelser af rets- og retfærdighedsforestillinger i forskellige befolkningsgrupper og grundige refleksioner over, i hvilket omfang retten skal eller ikke skal indrettes efter den sociale virkelighed.

Strategier i det retlige kludetæppesamfund

A propos Sharia – i delstaten Ontario i Canada diskuteres

det faktisk for øjeblikket, om det skal være muligt frivilligt at benytte Sharia som retsgrundlag inden for retsområder som ejendom, arv og ægteskab (Politiken 5.8.2004). Antropologen Helle Høgh skriver netop i artiklen *Alternativ ret i Nunavut* om Canada, som i 1999 etablerede Nunavut som selvstyrenhed for inuitterne i det nordøstlige Canada med bl.a. et alternativt strafferetssystem. Det er baseret på den restorative rets principper (genoprettelse af sociale relationer), og er blevet et symbol, der skal styrke inuitternes identitet og selvstændighed.

Artiklen skildrer imidlertid de kollektive rettigheders problematiske bagside. De lokale retskomitéer domineres af den ældre generation af inuitter, og de har ikke helt forståelse for de problemer, den yngre generation står med – fx udbredt stofmisbrug og vold mod kvinder – og anerkender dem måske derfor ikke som reelle problemer.

Der er mange andre gode artikler i antologien som alt i alt tegner et nuanceret billede af det retlige kludetæppesamfund, vi befinder os i. Konsperspektivet dukker frem i adskillige af artiklerne, ligesom flere artikler handler om, hvorledes aktører formår at udnytte inventaret i de nye retlige konstellationer. Christina Vestergård og Regine Grytnes fortæller eksempelvis interessante historier om politik i retssalen i henholdsvis Uganda og Nordirland.

En strategi kan også være

at søge at holde bestemte konflikter ude fra den positive rets sfære. Rie Odgaard har en interessant analyse af, hvordan det nogle steder i Afrika er mest hensigtsmæssigt, at jordrettigheder ikke kodificeres skriftligt, for på den måde tvinges de stærke aktører kontinuert til at forhandle brugen af jord med de svage. Hendes artikel spejler sig på tankevækkende vis i Bodil Selmers artikel om mægling og alternativ konfliktløsning som den nye trend i Vesten. Det, som kan være hensigtsmæssigt at opretholde i Afrika, er måske det, som nogle søger tilbage til i Vesten? Retten til egne konflikter er både en strategi og en reaktion mod retliggørelse.

De fælles udfordringer består

Det har desværre ikke været muligt at omtale alle 15 bidrag fra denne spændende antologi. En række af de grundlæggende problemstillinger i relation til retspluralisme bliver vendt, og et righoldigt udvalg af cases viser, at disse problemstillinger er særdeles konkrete, relevante og påtrængende. Skulle man være kritisk, så kunne man hævde, at ikke mange af artiklerne bidrager med så meget nyt ifht. til de diskussioner om retspluralisme og retlig polycentri, der har bølget i årevis. Der er ingen banebrydende forsøg på at definere et nyt retsbegreb, afklare forholdet mellem ret og social praksis, principielle livtag med tunge problemer angående de forskellige retsordners legitimitet eller visio-

ner for demokratiske institutioner, der kan regulere deres interaktion. Det er imidlertid problemstillinger, vi ikke kommer uden om. Ikke mindst da retten af og til truer med at udvikle sig til den kamelæon, som den portugisiske retssociolog Boaventura Santos har brugt som billede på den postmoderne ret.

Frederik Thuesen Pedersen

Sociologisk Institut
Københavns Universitet

Flemming Røgilds: *De udsatte. Bander, kulturmøder, socialpædagogik.* København: Forlaget Politisk Revy 2004 (278 sider, ISBN 87-737-8196-7).

Uregerlige og vanskelige unge med anden etnisk baggrund er omdrejningspunkt i Flemming Røgilds seneste udgivelse. Denne gruppe unge kan ifølge forfatterens forord blandt andet fungere som en kode til "at aflæse et samfunds bekymring for sin fortid, nutid og fremtid", og til "at finde frem til relevante former for kriminalpræventivt og socialpædagogisk arbejde med de unge" (s. 19). Fremstillingen bevæger sig på begge disse planer. Nogle ord er – nu som tidligere i forfatterskabet – kulturmøder, broen mellem unge med forskellig baggrund, de hybride identiteter, og – vistnok af nyere dato – hjemløshed som hjem. I forhold til tidligere er fokus drejet over

imod de resourcesvage unge, og der er en underliggende diskussion af, om de (også) kan være med til at skabe det nye, det hybride, efter den kulturelle frisættelse. Bogens formål er at bidrage til forståelsen af det marginaliserede ungdomsliv og kulturmødets rolle i det socialpædagogiske arbejde, og til udviklingen af det socialpædagogiske arbejde, men samtidig også at blande sig i "de overordnede debatter om det danske samfunds gæstfrihed eller mangel på samme" (s. 19).

Fremstillingen er struktureret om en række interviews med "hverdagsmagere" i feltet, dvs. politifolk, pædagoger og socialarbejdere, og to gruppeinterviews med henholdsvis etniske minoritetspiger og -drengene fra et værested. Interviewene er redigeret som monologer, grupperet to eller tre sammen og efterfulgt af forfatterens indstik i form af teoretiske kommentarer, refleksioner og trækken linjer mellem de foregående interviews. Dertil kommer flere indledende afsnit, to efterskrifter og et digt.

Der er ikke tale om nogen stringent sociologisk analyse, og det skal der ikke lyde nogen klage over herfra. Den her fremstillingsform kan noget andet, og som samtidsdiagnose fungerer den godt. Der tegnes et indsigtsfuldt billede af, hvor problemerne for de unge ligger, nemlig i minoritetssituationen. De unges modsætningsfyldte position bliver indkredset – i forhold til et samfund, der opleves som afvi-

sende, og med en forældre-generation, der ikke har mange redskaber og opbakning at videregive. Hverdagsmagernes observationer skitserer de unge, deres bagland og deres berøring med samfundets institutioner, og forfatteren rammer dem ind i fortolkninger af magtstrukturer og det aktuelle politiske klima. Desuden kan indstikkene læses som en fortløbende refleksion over metaforerne "rødder" og "ruter" og deres rækkevidde, og over det multikulturelle samfund.

Bidraget til udviklingen af det kriminalpræventive og socialpædagogiske arbejde står mindre klart. Både i redigering og kommentar ligger der stor sympati og respekt for den engagerede hverdagsmager. Respekten er selvfølgelig på sin plads, men interviewmaterialet kunne have været brugt til andet og mere end portrætter af dygtige ildsjæle og i en lidt mindre ærbødig behandling i stedet have fremstået som forskellige optikker på de unge og arbejdet med dem. De forskellige måder at forvalte opgaven på, som hverdagsmagerne repræsenterer, er ikke genstand for diskussion. Beretningerne om det socialpædagogiske arbejde kunne være behandlet mere indgående i form af analyse af fagligheden, pædagogikken, de økonomiske rammer, de politiske retningslinjer osv.

Penslen er bred og vi kommer vidt omkring. Temaerne er ridset op som overskrifter til de otte indstik: Kulturmøder på stenbroen, Kultur, kriminalitet og kriminalise-

ring, Den racialiserede by, Det marginaliserede ungdomsliv, Unge, etnicitet, mobilitet, Kønnets tvetydige tale, Nye steder, nye stemmer, En tredje, fjerde eller femte kultur? Et værk, der forsøger at nå hele vejen rundt, er sårbart for kritik om overfladiskhed, men i det store hele virker den brede vifte som en udmærket måde at få udkrystaliseret de væsentlige spørgsmål på et hidtil underbelyst felt. Sine steder er bogen dog *for* kalejdoskopisk; hvorfor indgår der f.eks. ikke en indføring i grænsepædagogik og dens vigtigste redskaber og begreber, men blot en note med reference til ophavsmanden til retningen, når grænsepædagogikken gentagne gange fremhæves som et bud på en brugbar pædagogik, der kan operere blandt de marginaliserede unge?

Blandt de problemstillinger, der til gengæld bliver klart artikuleret, er relationen mellem seksualitet og magt blandt de ressource-svage unge, og kulturelt tilhørsforhold og "ejendomsret til steder". Det er vellykket, fordi de indstik, der handler herom, ikke blot refererer og kontekstualiserer, men lægger noget til i kommentaren, der går udover hverdagsmagernes observationer. Her og flere andre steder er der tråde at tage op i det videre arbejde på feltet.

Lene Kofoed Rasmussen
Socialforskningsinstituttet

Frode Nyeng: *Det autentiske menneske: Charles Taylors syn på humanvidenskaberne og moral.*
Oversat af Kaare Dag Jensen. København: Danmarks Pædagogiske Universitets Forlag 2004 (253 sider, ISBN 87-761-3031-2).

Som Charles Taylors entusiast, kan jeg kun være tilfreds med, at der nu er kommet en indføring i hans teorier på dansk. Udover Taylors *Modernitetens Ubehag – Autenticitetens Etik* fra 2002, hvori Morten Raffensøe-Møller har en fortrinlig indledning, har det været mangelfuldt med dansksprogede Charles Taylor lanceringer. For mig at se er denne mangel mildest talt underfundig, specielt hvis man har hans lange og indflydelsesrige inspirationsfællesskab med prominente samfundsteoretikere som Richard Rorty, Jürgen Habermas og Axel Honneth i mente. På trods heraf bliver der ikke, i dansk sociologisk øjemed, trukket store vekslere på Taylor, selv om hans kritiske og normative sprog- anerkendelses- autenticitets og identitetsforståelse inviterer til frugtbare sociologiske analyser. At Frode Nyeng, via en oversættelse fra norsk, nu har givet en tilgang til Taylors tanker i en dansk fremstilling, er (delvis) med til at opveje den manglende danske Taylor reception.

Bogens tema og opbygning

Hvad Frode Nyeng har be-

stræbt sig på at tilvejebringe er en indføring, eller hvad han kalder en udforskning i hovedideer i Taylors filosofi. Formålet er at granske Taylors mest centrale og grundlæggende temaer i relation til en forståelse af individuel identitet og moralsk liv, dog uden at denne granskning bliver en tekstnær analyse; hensigten med bogen er snarere perspektiverende. For at udfylde det ærinde har Nyeng opdelt bogen i 11 kapitler, afsluttende med en epilog. Uden at komme med en dybdegående gennemgang af hvert kapitel kan en kondenseret sådan være gavnende. I kapitel et støbes således fundamentet for de andre kapitler med en gennemgang af Taylors væsentligste begrebsverden, i relation til at forstå det (post)moderne selv. I det næste kapitel debatteres den uundgåelighed, med hvilken en hermeneutisk tilgang er påkrævet. Det være sig i relation til kampen mod et naturvidenskabeligt paradigme, samt i relation til sprog og moralitet. Mens kapitel tre diskuterer forudsætningen for menneskelige handlinger – at følge regler, historier og mening, diskuterer kapitel fire de menneskelige følelsers betydning for opmærksomhed, forståelse og motivation. Herefter diskuterer kapitel fem Taylors kritik af den atomistiske frihedsopfattelse, dvs. hans kritik af den liberalt inspirerede ubehæftede frihed. Kapitel seks omhandler begreberne selvfortolkning og selvskabelse – hvorledes Taylor forudsætter, at individualisering udfol-

des gennem det almene. I kapitel syv behandles Taylors moralske realisme, dvs. fordringen om individets tilknytning til visse uomgængelige værdispørgsmål, der er konstituerende for det. I næste kapitel diskuteres Taylors kritik af eksistentialismen ud fra hans personbegreb, og dets sammenknytning til forståelsen af essens og eksistens. I det niende kapitel analyseres Taylors autenticitetsforståelse, hans fordring om begrebet som moralsk ideal, samt hvilke trusler idealet udsættes for i nutidens kulturelle opsætning. Derefter følger Taylors angreb på utilitarismens fejlgreb, dvs. dens forkvaklede analytik i relation til en udbredt værdipluralisme, for i kapitel 11 at diskutere hvad en erfaringsrelativ virkelighed indebærer. Slutteligt analyserer Nyeng, i epilogen, forbrugersamfundets luner ud fra et Taylor perspektiv, men også ud fra en kritik af Taylor.

Ris og ros

Mens jeg opfatter Nyengs bog som et kærkomment input i den alt for ringe danske Taylor modtagelse, stiller jeg mig samtidigt tvivlende over for dens analytiske tyngde. Hermed menes, at jeg ikke synes Nyeng er tilstrækkeligt dybdeborende med nogle af Taylors vigtigste begreber. Lad mig give to eksempler. Nyeng skriver, at Taylors hovedbegreb "stærke vurderinger" er "[m]åske det mest centrale" (s. 23) af Taylors begreber, hvilket han har helt ret i. Men Nyeng fremdrager ikke begrebets både

deskriptive og normative karakter. For Taylor er begrebet både udtryk for, hvorledes mennesket vitterligt er, men også for hvad der konstituerer det. Det pointerer Nyeng ikke eftertrykkeligt nok, hvorved han heller ikke kan drage konsekvenserne deraf. Endvidere opfatter jeg Nyengs gennemgang af Taylors autenticitetsetik som noget overraskende. Nyeng diskuterer ikke Taylors kapitale pointe om anerkendelsens uundgåelige og konstituerende betydning for autentisk identitet. Anerkendelse er simpelthen er forudsætning for autentisk identitet. Foruden anerkendelse af ens autentiske identitet foreligger der eo ipso *ingen* autentisk identitet. Så let kan det siges, og derfor er begrebet så essentielt: Og så har jeg ikke engang nævnt konsekvenserne af anerkendelsens modpol, nemlig miskendelse! Ovenstående punkter virker, sammen med en del kritikpunkter, jeg afslutter anmeldelsen med, ret så generende for læsningen af bogen. Mit indtryk af den er således temmelig ambivalent. Den kan gavne interessen for Taylor, men måden, den gør det på, er ikke helt tilfredsstillende. Men for at denne anmeldelse ikke bare skal emme af kritik, vil jeg nu overgå til de mere positive sider af Nyengs bog. Her må jeg, af pladsmæssige årsager, fokusere på kapitel fire og på epilogen. Årsagen her til er, at jeg mener Nyeng på en glimrende og hidtil uset måde i dansk målestok pointerer den sammenkobling, de stærke vurderinger har

med følelsernes forankring heri. Epilogen er der, hvor Nyeng bedst perspektiverer Taylors teorikorpus, og således der han bedst viser, hvorledes Taylor kan berige en sociologisk optik.

Følelser som fornufts- og motivationsforankrende

Den første sætning Nyeng indleder sit fjerde kapitel med, nemlig "Følelser er ikke snavs i maskineriet" (s. 75), opsummerer meget fint Taylors perception af menneskelige følelser og aspirationer. Behovet for at slippe af med en ide om den ubesudlede fornuft som den højeste menneskelige egenskab formidles af Taylor ved at argumentere for den rene praktiske fornufts moralske mindreværdighed. Følelser hindrer os ikke i at være rationelle. Tværtimod. Følelser er yderst produktive og handlingsmotiverende, hvorfor også de stærke vurderinger er afhængige af en følelsesmæssig forankring. Følelser fremstår således som oplevelser af mening, hvorfor følelser ikke kan reduceres til en kortlægning af de fysiologiske forandringer, en følelse giver. At være forelsket forstås eksempelvis ikke ud fra den hjertebanken, det giver! Som Nyeng helt rigtigt er inde på, må man derimod kunne forstå den meningsbærende erfaring, der findes i forelskelsen. Men eftersom følelser er mangfoldige, er spørgsmålet, hvilke følelser Taylor interesserer sig for? Nyeng konkretiserer her Taylors position som følger:

Følelser er intentiona-

le størrelser. Samtidig er bearbejdelsen af følelser moralsk værdifuld og med til at definere vores identitet. At have kontakt med sin indre moralske sans er et emotionelt ladet foretagende (s. 79).

Herudfra kan udledes, at Taylor hovedsageligt er interesseret i de følelser, der er af betinget art, dvs. betinget af individets evne til at være selvrefleksiv og unik. Det skal dog ikke forveksles med, at moralske følelser er en kvalitet i sig. Følelser må altid kunne debatteres, diskuteres og kritiseres for at kunne agere ledetråd for det gode liv. Ligeledes må individet kunne kontrastere sine følelser med en modpol for at kunne reagere på følelsen. En person, der vedkender sig kærlighed, men som ikke kan forestille sig jalousi, synes vanskelig at forstå! Som Nyeng glimrende beskriver, så begriber Taylor ansvaret for de moralske følelser som et væsentligt aspekt i det moderne selvs dannelse. Men ansvar hos Taylor er ikke lig med et kantiansk ansvar, hvor drifter og tilbøjeligheder skal kontrolleres, men derimod rettet imod den forogede dybde i livet, som de stærke vurderinger tilskriver, og som må via individets moralske følelsesliv for at kunne artikuleres, kontrastivt, på en adækvat facon. Følelser er derfor udtryk for livsstandarder, der må artikuleres over for andre for at indoptage mening. Følelser udvikler derfor både individets moralske sans og per-

sonlighed, og det som et led i dets rettedhed mod det gode liv.

Om dyb contra overfladisk ekspressivitet i forbrugersamfundet

I epilogen træder Nyengs perspektiverende ærinde tydeligst frem. Her fremkommer han med en konkret analyse af forbrugersamfundets påvirkninger, ud fra et Taylor perspektiv, men også ud fra en kritik rettet imod Taylor. Nyengs udgangspunkt er, at

få perspektiver på menneskets handlingsliv sætter det individuelle liv så meget i centrum som et forbrugerperspektiv (s. 233).

Med forbrugersamfundet ekspliciteres en udvikling, hvor individet i støt stigende grad er i centrum for sit eget liv. Hvor Taylor, efter Nyengs mening, har en tendens til at opfatte det overfladiske i vores kultur som forårsaget af den instrumentelle fornufts logik, mener Nyeng ikke, at dette perspektiv er dækkende for en analyse af forbrugersamfundets luner. I stedet for at antage at realiseringen af selvet taber dybde i det udtryk, individet søger i forbruget, således som Nyeng mener Taylor læser situationen, kan det tolkes som en søgen efter mere flygtige selvudtryk, påtvunget af samtidens normative fordringer. Forbrugerindividet søger derfor stadig at afklare sit selvforhold, men bare ikke et selvforhold, som

Nyeng mener, Taylor fremstiller det. Ved at trække linjerne for forbrugersamfundet op på en sådan facon, ønsker Nyeng at begive sig ind på spørgsmålet angående, hvad der konstituerer en meningsfuld tilværelse? I Nyengs læsning af Taylor opfatter han det som om, Taylor plæderer for, at en meningsfuld tilværelse hænger sammen med eksekveringen af "...en sammenhængende og gennemreflekteret måde at handle på" (s. 241). Han opfatter med andre ord, at Taylor "...presser på for at opfatte enhver fornuftig livsførelse som et helstøbt livsprojekt" (s. 243). Modsat Taylor, men også modsat Zygmunt Baumans analyser af forbrugersamfundet, ønsker Nyeng at fremstille forbrugersamfundets optioner som en række eventualiteter, individet har for at teste nye muligheder. I modsætning til Taylor kan forbruget således ikke bare analyseres som en flugt fra udviklingen af sig selv, men kan også tolkes som, og her er Nyeng inspireret af George Bataille (s. 241), som en ærlig flugt fra og opgør med hverdagens konforme fremmedgørelse. Det rastløse masseforbrug behøver derfor ikke opfattes som et moralsk forkvaklet og meningsløst forehavende, men kan ses som en slags antifornuftig fornuft, som Nyeng kalder det. Men her synes jeg ikke, Nyeng præsenterer nogen spændstig Taylor fortolkning. Som Nyeng fremstiller Taylor, forefindes der ikke et gram af kontingens i hans univers, eftersom individet skal have

et gennemreflekteret handlingsliv og afstedkomme et helstøbt livsprojekt. Taylor udelukker imidlertid ikke det kontingente på noget generelt niveau. Han blander sig ikke i individets eksekvering af dets version af det gode liv. Hvad han derimod blander sig i, er de *fælles/kollektive* betydningshorisoners forudsætning for ikke-triviell identitetskonstruktion; og disse ville Taylor ganske rigtigt have svært ved at se baseret på forbrug! Hvad mere er, Taylor henviser ikke til nogen gennemrefleksion af individets liv som forudsætning for stærke vurderinger, og dermed for handling; hos Taylor er dette ikke et must, men derimod en normativ tilskyndelse. Ligeledes argumenterer Taylor ikke for at individet skal leve et helstøbt liv for at leve fornuftigt. "Et helstøbt liv" konnoterer et aflukket livsforløb, hvor individet konstant skal søge sit eget selvs kerne. Noget sådant argumenterer Taylor på ingen måde for. Tværtimod. Taylor er velvidende om dets praktiske umulighed. Men spørgsmålet tilbagestår alligevel, om Taylor har en rigid indstilling til forbrugersamfundet. Som Nyeng skriver (s. 246) skal man værne sig imod social lunkenhed, hvilket jeg giver ham helt ret i. Men den groft synes jeg heller ikke, Taylor falder i. Taylor er ikke af den kommunitaristiske skole, der ønsker at vende tilbage til arkaiske dyder, og hans værdipluralisme har netop sin force i at modvirke social konformitet og flertalstyranni.

Exit. Om bogens effektivering, redigering og oversættelse

Mit endelige indtryk af bogen er, at den har væsentlige huller. Nyeng udelukker eksempelvis kapitale elementer af Taylors filosofiske univers, så som behandlingen af Hegel, forholdet til Habermas og, som for nævnt, anerkendelsestemaet. Det synes ikke formålstjenligt. Derforuden mener jeg, bogen har en anden væsentlig akilleshæl. Med al respekt for den litteratur Nyeng har valgt, mangler jeg en diskussion af nogen af de mest prominente Taylor forskere, der findes. Her tænker jeg først og fremmest på Taylor adepter som Ruth Abbey og Nicholas H. Smith. Men også fraværet af Taylor debattører som Hans Joas, Rainer Forst og Owen Flanagan forekommer mig forbavsende. Jeg mener ikke alene Nyengs bog ville have gavn af at konsultere disse værker, men også at en bog i den genre, han skriver i, burde have gjort det. I tilgift kan jeg ikke lade være med at kommentere bogens ringe og til tider sjuskede redigering. Uden at jeg opfatter mig selv som petitesserytter, bliver jeg alligevel ærgerlig, når jeg støder på referencer, der ikke findes i litteraturlisten og inkonsekvent oversættelse. Og hvorfor man holder fast i den norske version, når nu den danske udgave af *Modernitets Ubehag – Autenticitetens Etik* er udgivet, er mig en gåde. Alt i alt synes jeg, bogen skal prises for et forsøg på introduktion af Taylor, men også udfordres og skær-

pes grundigt, så de næste Taylor entusiaster kan frugt-bargore hans tænkning bedre.

Anders Petersen
Samhällsvetenskapliga
Institutionen
Örebro Universitet

Stig Hjarvard:
*Det selskabelige
samfund. Frederiks-
berg: Samfundslitteratur
2003 (153 sider, ISBN
87-593-1101-0).*

Det er desværre i denne ellers særdeles produktive periode for sociologien alt for sjældent, at der på dansk grund udkommer overraskende bøger, der på baggrund af sociologiske indsigter formår at belyse "det familiære på ikke-familiære måder", som Zygmunt Bauman har betegnet det; altså det vi tager for givet, det selvfølgelig og åbenlyse, vores hverdagsdoxa, på en ny og udfordrende facon. Én af den slags bøger, der får en til at stoppe op og med nysgerighed granske de "nye" betragtninger eller observationer, er netop begået af Stig Hjarvard, professor i medievidenskab ved Københavns Universitet, i bogen *Det selskabelige samfund*. Allerede titlens indbydende og nærmest æstetiske sammensætning af ord får en til at spærre øjnene op – måske fordi man allerede intuitivt ved, hvad der venter en, og fordi man kan identificere sig med pointen, længe inden man faktisk har åbnet endsige læst bogen.

Det er såvel en styrke som en svaghed ved denne type af bøger – de overrasker sjældent alt for meget, samtidig med at man ved at læse dem får bekræftet de ofte uunderbyggende antagelser, man selv i betydeligt mere sporadisk eller fragmentarisk form havde gjort sig om samfundet eller dele heraf. Hjarvards bog kaster nyt lys over en dimension ved samfundslivet, som vi alle er en daglig del af og formentlig har bemærket, men som ganske få forskere på dansk grund indtil videre konkret har berørt, nemlig det faktum, at *socialiteten faktisk skal lokaliseres i det selskabelige* – med "det selskabelige" menes i bogen bl.a. underholdning, snak, sex, samvær, sladder og leg. Kort sagt alle de mere uformelle og intime sociale sfærer, hvor mennesker kommer hinanden ved og forholder sig til hinanden – men intimiteten løftes nu ud af det nære fællesskab mellem fysisk tilstedeværende og over i mediernes abstrakte univers. Da Hjarvard er medieforsker og ikke sociolog, så betones mediernes funktion som bindeled mellem mennesker løbende i bogen, hvor mediernes såvel muliggør som modificerer det sociale på nye måder. Dette er udfordrende – og en udfordring, som Hjarvard gennemgående forstår at håndtere.

Igennem bogens tretten korte kapitler, der omhandler alt fra reality-tv, sladder, nyfgenhed, de kongelige og celebrity-kredsløbet, corporate branding, livspolitik, mobiltelefonitis, informati-

onsteknologi, mediernes dramaturgi og kommunikativt demokrati til tillid, nærvær på afstand, forandringen fra produktion til forbrug, seksualiseringen af sendefloden og reklamernes symbolik, politiske skandaler, "intelligent" elektronisk legetøj, dialekternes udvanding og uddøen, fremvæksten af forbrugskatedraler, de mobile teknologiers "forfølgelse" af mennesker, nyspiritismens stuerene status i medierne og religionens tilsvarende retur eller transformation, tv-værter vedvarende ansigtsarbejde, indtryksstyring og parasociale kommunikation med seerne trækker Hjarvard med stor indsigt, men uden dog på nogen måde at overdrive, på kernesociologiske kræfter som Alberoni, Giddens, Goffman, Lowenthal, Wuthnow og Ritzer, mens også mere medie-sociologiske eller litteraturteoretiske islæt som Meyrowitz, Wolf og Eco løbende inkluderes i en spændende mosaik over det selskabelige samfunds mange facetter. Hver især bidrager de enten med direkte eller indirekte vinkler på, hvorfor og hvordan det selskabelige samfund er vokset frem. Man kan dog undre sig over fraværet af Guy Debord, der, med sin berømte betegnelse "underholdningssamfundet" eller "det spektakulære samfund" på samme måde som Hjarvard i sin tid satte samfundet på en tilsvarende og spændende formel ved kritisk at betone det overfladiske, tingsliggende og fremmedgørende underholdningsaspekt i det kapitalisti-

ske forbrugersamfund. Hjarvards ærinde er dog langt fra så kritisk som Debords, men igennem *Det selskabelige samfund* får man alligevel en vis fornemmelse af, at selskabelighed kan overdrives i/af medierne, og at det selskabelige kan virke overfladisk og poppet, hvilket Hjarvards mange eksempler om bl.a. mediernes håndtering af kongefamilien og vice versa, de evigt tandpastasmilende tv-værter eller reality-tv'ets trivialiteter betoner. Det selskabelige samfund kan dog også skabe nærhed mellem mennesker eller mellem mennesker og institutioner, der ellers traditionelt har været adskilt – såsom netop kongehus og befolkning. Hvad Hjarvard dog ikke gør synderligt meget ud af er, at nærhed og intimitet kan antage karakter af at være påtvunget, anmassende og pseudo, hvilket det selskabelige samfund efter min mening ofte er et udtryk for. Ikke alt det selskabelige er faktisk lige selskabeligt – og Hjarvard er tilbøjelig til i sin begrebsliggørelse af "selskabelighed" at samle (for) mange væsensforskellige og til tider endda uensartede og modsætningsfulde observationer om nutidens samfund – ikke alt samvær er "selskabeligt", og ikke al selskabelighed kan karakteriseres som "samvær" – hvis vi skal tro grundlæggende sociologiske indsigter. Hans kritiske diskussion og ikke mindst desavouering af de romantiske forestillinger om det samtalende demokratis styrkede status i det selskabelige samfund vidner dog med al

tydelighed om, at Hjarvard er klar over, at ikke alt, hvad medierne repræsenterer, nødvendigvis er noget godt eller gavnligt. Medierne kan både fortrylle og affortrylle vores verden. Han er også klar over, at mediernes stræben efter selskabelighed og hygge kan føre til, at samfundskritik bliver er fraværende fænomen – man vil helst ikke støde nogen eller skabe konflikt. Her får de selskabelige medier, som danskerne op søger mere og mere ifølge Hjarvard, den konsekvens, at mennesker mister deres kritiske refleksion og tillader, at deres sunde fornuft bliver forpurret af ligegyldig underholdning og lalleglade tv-værter. Som den amerikanske samfundskritiske sociolog Alvin Gouldner engang bemærkede om end i en anden sammenhæng, så betyder denne overdrevne høflige indstilling, snakken- de tone og hyggelige omgang med hinanden, at den "professionelle høflighed kvæler den intellektuelle nysgerrighed; fromhedens tænder bider i sandhedens tunge". Det er efter min mening én af de alvorligste konsekvenser af mediernes dominans i det selskabelige samfund, som Hjarvard gør alt for lidt udaf i bogen.

Én af de mange kontroversielle konstateringer, som *Det selskabelige samfund* dog ikke desto mindre rummer, er Hjarvards insisteren på, at den politiske italesættelse af informationssamfundet, den teknologiske tidsalder, det digitale samfund eller netværkssamfundet ikke drejer sig så meget om viden og ud-

dannelse, som vi går og tror. Informationssamfundet er snarere, hvilket Hjarvard underbygger såvel teoretisk som empirisk, et underholdningssamfund, et selskabeligt samfund, hvor det *manipulerede og aflastende* samvær med medier er i højsædet frem for den ofte anstrengende ansigt til ansigt-kontakt til andre mennesker. Hjarvard ser både positive muligheder og negative begrænsninger i dette nye selskabelige samfund, selvom hans syn på medierne gennemgående er mere optimistisk og positivt end mit eget. Han tilhører således således den gruppe, som Bauman har betegnet som postmoderne "Panglossianere", der grundlæggende set og næsten udelukkende er positive over for medieudviklingen. Dog kan man også her ane en mere kritisk brod hos Hjarvard, da han godt er klar over, at medierne ændrer vores kontakt til omverdenen. I det selskabelige samfund kan vi således zappe andre væk eller frem efter behov og behag og nyde den form for selskabelighed, som vi selv har behov for uden andres til tider påtrængende behov for fysisk samvær med os. Eksempelvis skriver Hjarvard, at man

undertiden foretrækker [...] selskabet med medier frem for med levende mennesker, da medierne ofte kan tilbyde samvær, der på en gang er mere interessant og mindre krævende end selskab med levende mennesker (side 11).

Flere andre steder i sin gennemgang af de kendte, reality-tv og kongehuset bemærker han også, at "ingen detalje fra privatlivet synes at være for lille til at gøre krav på opmærksomhed" (side 55), og omkring mediernes udbredelse i almindelighed konstaterer han, at

omkostningen ved den daglige mediekontakt er et tab af aura. Medierne slider på den magiske kvalitet, der kan være ved oplevelser, som er forbeholdt de få mennesker, der sammen oplever noget i en særlig situation (side 147).

Selvom disse betragtninger er skrevet i et ret så klinisk observerende sprog, kan (og skal) dette utvivlsomt tolkes som en kritisk vurdering af potentialet for social tilbage-trækning til medierne, eller hvad Asplund betegnede som "asocial responsløshed", af mediernes tilbøjelighed til at fokusere på delikate detaljer og private petitesseer, og af den udvanding af politikken, som finder sted i det selskabelige samfund. En sådan markant kritik er, uden at lyde reaktionær eller mediepessimistisk, efter min mening både berettiget og nødvendig.

Formålet med eller måske snarere resultatet af Hjarvards argumentation i *Det selskabelige samfund* er, at nutidens samfundsliv sættes på formel – på det selskabeliges formel. Dette er såvel prisværdigt som problematisk. Det prisværdige ligger i be-

toningen af selskabelighedens kvantitativt stigende/kvalitativt ændrede betydning i vores nutid – det problematisk ligger i, som tilsvarende forsøg på at sætte samfundet på en ensidig formel så som "drømmesamfundet" (Rolf Jensen), "frygtkulturen" (Barry Glassner og Frank Furedi), "det McDonaldiserede samfund" (George Ritzer), "smertekulturen" (David Morris) eller "det akkreditive samfund" (Randall Collins), at man derved enten overser nuancerne og stirrer sig blind på én dimension blandt den mangfoldighed og kompleks sammensætning, som ethvert samfund er udtryk for, eller at man roder en mængde væsensforskellige og inkommensurable aspekter sammen i forsøget på at underbygge ens tese. Alle disse forsøg på at indfange samfundet på formel er udtryk for, hvad Daniel Rigney (selv med en formel) betegnede som "det metaforiske samfund". Faktisk forekommer den begrebslige udvikling af "det selskabelige" ud over en kort henvisning til Simmel ikke synderligt sofistikeret i Hjarvards bog. Ja, faktisk skal definitionen af selskabelighed fremdrages mellem linjerne, da Hjarvard, til trods for begrebets centrale position i bogens titel, er påfaldende tavs i forhold til konkret at definere det selskabelige. Er det selskabelige udelukkende underholdning og således helt uforpligtende, eller ligger der også en implicit moralsk dimension i selskabeligheden? Her er der tilsyneladende kun fragmen-

tariske betragtninger at hente, og bogens svageste side er formentlig dens manglende teoretiske begrebsliggørelse af sit primære genstandsfelt, det selskabelige, som ganske vist eksemplificeres både med indsigt og indlevelse igennem bogen i form af rammende og ikke mindst humoristiske beskrivelser af så varierede temaer som det (pseudo)intellektuelle danske dagblad *Dagens* skæbne, mediedækningen (og fremskyndingen?) af Marys og Frederiks forlovelse, indtryk fra det iscenesatte medieliv i *Big Brother*-huset, afpolitiseringen af mediernes nyhedsudsendelser samtidig med mediernes paradoksalt stigende politiske betydning osv.

På trods, eller måske snarere på grund af, denne manglende substantielle begrebsliggørelse af selskabelighed markerer fremvæksten af det selskabelige mediesamfund en udfordring ikke blot for samfundslivet men også for sociologien, da det bevirker en markant ændring i mange af de begreber og fænomener, som vi ofte opererer med – herunder rum, tid, nærvær, identitet, roller, selv, produktion og forbrug, stratifikation, forpligtelser og moral – og som udgør nogle af sociologiens kernefelter. Og selvom man som nævnt allerede på forhånd (og på baggrund af sin såkaldte hverdagsbevidsthed eller intuitive fornemmelser) kan identificere sig med bogens budskaber, er den ikke desto mindre sprængfyldt med kontroversielle konstateringer, kontraintuitive betragt-

ninger og overraskende observationer – det gør bogen læseværdig og udfordrende. Hvis man skal være lidt mere kritisk i denne anmeldelse af en ellers ganske god og læseværdig bog, så må det dreje sig om, at der tematisk og indholdsmæssigt er en hel del overlap gennem de 13 kapitler eller essays i bogen, hvor de samme pointer slås fast igen og igen om mediernes nye udbredelse, muligheder og konsekvenser for menneskeligt samvær. Dette er egentlig unødvendigt, da bogen flere steder godt kunne have gjort mere ud af de spændende teoretiske eller empiriske betragtninger og konstateringer, som Hjarvard trækker på. En anden kritisk bemærkning kan være, at Hjarvard er tilbøjelig til, formentlig grundet sin baggrund i medievidenskab, at udtrykke sig lidt for mediedogmatisk hvis ikke ligefrem mediedeterministisk, som når han allerede indledningsvist slår fast, at

samfundet er med andre ord blevet *medialiseret*, hvorved forstås, at alle samfundets institutioner fra familie til politik og kongehus i stigende grad er blevet afhængige af medierne i deres virke. Det er blevet praktisk talt umuligt at undgå medier (side 10)

eller

da alle dele af hverdagen i stigende grad leves i selskab med medier, bliver medier og

hverdagsliv i stigende grad to sider af samme sag (side 97).

Jeg er egentlig ikke uenig i nogle af disse betragtninger, som i og for sig er i tråd med, hvad de fleste mennesker efter al sandsynlighed fornemmer (selvom Hjarvard ofte uunderbygget anvender betegnelsen "alle" i sine beskrivelser), men det interessante er måske i højere grad at pointere og belyse netop *de* sfærer af samfundslivet, som har formået at undslippe eller er relativt upåvirkede af mediernes ubønhørlige fremmarch. Hjarvards strategi er modsat snarere at underbygge en hypotese om samfundets medialisering, der næppe vil medføre en revolution i vores forståelse af det sociale, men som retfærdigvis stadig kan hjælpe både sociologer og menigmand til at forstå det samfund, som er vokset frem igennem de seneste årtier. Derfor er Hjarvards bog bestemt værd at anbefale til sociologer, og selvom den tilhører det felt, der kalder sig medievidenskab, så kan vi, der ønsker at få en bedre og mere fyldestgørende forståelse af samfundet, stadig lære meget. *Det selskabelige samfund* er en informativ og letlæselig lille bog, der er befriende tomt for teknisk terminologi, men desværre også teoretisk ballast, selv i sin beskrivelse af et felt, hvor teknikken ofte er i højsædet i forståelsen og forklaringen af samværet mellem mennesker.

Michael Hviid Jacobsen
Aalborg Universitet

Bjarne Hjorth Andersen (red): *Udviklingen i befolkningens levkår over et kvart århundrede.* København: Socialforskningsinstituttet 2003:14. (357 sider, ISBN 87-748-7721-6).

Da man oprettede sociologistudiet ved Københavns universitet i 1960'erne var befolkningsundersøgelser, levkårsundersøgelser og longitudinale undersøgelser en stor del af det sociologiske akademiske input. I 1960'erne læste vi K. Svalastogas afhandling om danskernes sociale klasseinddelinger (Svalastoga, Kaare, 1959: *Pre-stige, Class and Mobility*. Gyl-dendal). Senere lanceredes (på sociologisk institut) et stort forskningsprojekt på instituttet – METROPOLIT – med longitudinale befolkningsundersøgelser. En særlig detalje ved de nævnte undersøgelser var/er, at de alene omfattede mænd og drenge. Jeg kan huske, at fagets professor forklarede dette med, at mænd jo udviser meget større variation i deres adfærd end kvinder, så derfor får man dækket hele variationsområdet med undersøgelser af mænd.

Forandringer og især sociale forandringer, klassekamp mv. var en stor del af den viden, der blev undervist i. Flere af den foreliggende bogs forfattere har deltaget i disse processer og været en del af dem gennem deres egen undervisning og forskning.

Erik Jørgen Hansen påbegyndte under den social po-

litisk engagerede direktør Henning Friis på Socialforskningsinstituttet en longitudinal befolkningsundersøgelse i 1976, hvor godt 5000 personer (kvinder og mænd) i alderen 20-69 år blev interviewet i en survey undersøgelse. Undersøgelsen gentoges i 1986, hvor de samme interviewpersoner opsøgte, og det samme skete i 2000, hvor interviewpersonerne var i alderen 44-93 år. Samtidig udtoges en ny stikprøve af personer i alderen 20-43 år. 2000-undersøgelsen er gennemført i et samarbejde mellem Socialforskningsinstituttet og Sociologisk Institut. Det er resultaterne fra undersøgelsens sidste fase i år 2000, der er emnet for bogen. Men det særlige forhold, at man har interviewet de samme personer "over et kvart århundrede" og om de samme (eller relaterede) emner, giver fantastiske analysemuligheder. I bogens forord er det formuleret på følgende måde:

Det er således muligt at følge udviklingen for de samme personer over 24 år, samtidig med at man kan sammenligne forholdene for forskellige personer, der på forskellige tidspunkter var i samme position.

Konkret foreligger således muligheden for at undersøge interaktionen mellem ændringer i levevilkårene (som den uafhængige variable) og udvalgte gruppers konkrete leve-kårsændringer (som de afhængige variable). I analyserne præsenteres data, som

tager udgangspunkt i de "almindelige" sociologiske variable: køn, alder, geografi, erhverv, uddannelse, bolig, helbred – ofte opgjort i 2-dimensionale tabeller.

Redaktøren Bjarne Hjorth Andersen er lektor på Sociologisk Institut og har en fortid på Socialforskningsinstituttet; han kender de tidligere befolkningsundersøgelser, de metodiske overvejelser og forskningstraditioner samtidig med, at han er bekendt med den nyere forskning; han kender de enkelte bidragsyderes forskningskarriere og forskningsfelter, og det ser ud til, at han har arbejdet ud fra deisen om, at man skal forske i og skrive om det, man er bedst til.

Selv tager han sig af at præsentere levevilkårene og levekårene fra 1976-2000 i kapitlerne 1 og 2 (henholdsvis "Sammenfatning" og "Levevilkår og Levekår 1976-2000"). Her peger han på, at udviklingen har været omfattende både ud fra et samfundsmæssigt perspektiv (levetilstandene) og ud fra et personligt perspektiv hos den enkelte interviewperson (levetilstandene); det understreges, at udviklingen er differentieret – den er ikke ens for alle grupper. Det samme gælder også, når man ser på indholdet i kapitel 4: "Social struktur, familie, beskæftigelse". I kapitel 13 skriver han om "Vold og nervøsitet for vold" – bl.a. med reference til sociologen Flemming Balvigs kriminologiske undersøgelser. Og i kapitel 16 gælder det "Befolkningens egne vurderinger".

En række grundlæggende

metodologiske forhold, som har betydning for "læsningen" af rapporten, gennemgås forbeholdt. I de første kapitler nævnes blandt andet en række grundlæggende forhold – at man ikke kan stille de samme spørgsmål i 1976, 1986 og 2000 og så regne med, at de bliver forstået på den samme måde; at spørgsmål ikke vil give mening over så lang en periode; at nye spørgsmål introduceres i spørgeskemaerne i takt med nye levevilkår og samfundsudviklingen i øvrigt.

Stillingskategorier forsvinder (ex. husmænd og husmødre), nye opstår (ex. i IT-branchen), uddannelsessektoren udvides med nye uddannelser samtidig med at uddannelsesniveaet øges. Endelig siges, at befolknings sammensætningen ændres, men man har valgt kun at interviewe *danske* statsborgere (bosiddende i Danmark) pga. omkostningerne ved interviewing med tolk. Bjarne Hjorth Andersen skriver, at

med den stigende andel flygtninge og indvandrede i det danske samfund bliver det naturligvis mere og mere utilfredsstillende, at disse kategorier ikke er inddraget i en undersøgelse af befolkningens levekår (op.cit. p. 31).

I repræsentative, longitudinale undersøgelser er bortfald et område, der skal vies særlig opmærksomhed. Det bliver det også – både af redaktøren, der beskriver bortfaldet og af Anders Holm, der beskriver konse-

kvenser af bortfaldet (kapitel 3: "Bortfaldets omfang, skævhed og betydning". Efter min vurdering handler denne diskussion basalt set om, hvorvidt undersøgelsesresultater kan anses for at være repræsentative eller ej. Er der forbehold for særlige gruppers, særlige områders vedkommende? Ja det er der! Og Anders Holm gennemgår meget grundigt de forskellige tal; i nogle befolkningsgrupper er der flere døde end i andre – og da man jo ikke kan interviewes som død – ja, så afspejler undersøgelsesresultater de overlevedes forhold, vurderinger, betingelser mv. og kan derfor i en række sammenhænge alene siges at være repræsentative for dem. Andre analysemuligheder bliver derved centrale, og der afsluttes i dette kapitel med følgende:

Samlet set må det endvidere vurderes, at betydningen af dette bortfald ikke er alvorlig for de statistiske analyser, der udføres på hvert af de tre tværsnit i datamaterialet, når det gælder analyser af sammenhængen mellem forskellige variabler i tværsnits datasættene (op. cit. p. 70).

Forbeholdene vedr. generaliserbarheden af undersøgelsesresultater er dog ikke tydelig i rapporteringen af analyserne i rapporten.

Dines Andersen tager sig i kapitel 5 af "Trange opvækstkår" og i kapitel 6 af "Befolkningens uddannel-

sesforhold". Med kapitel 15: "Danskerne i den globale verden" tages hul på danskernes forhold til omverdenen. Forfatteren demonstrerer i disse kapitler et stort kendskab til de berørte områder; resultaterne sættes (med deres visse steder påpegede "mangler") ind i en nyere og teoretisk sammenhæng. De i kapitlerne rejste problemstillinger og diskussioner er både interessante og indsigtfulde.

Merete Platz drøfter i kapitel 7 "Hvordan er vore boligforhold?" og i kapitel 8 fremlægges nogle analyser af "Det sociale liv". I naturlig forlængelse heraf drøfter hun i kapitel 9 "Nogle helbredsaspekter". De mange analyser i disse kapitler baserer sig i stort omfang på andre kvantitative undersøgelser (eksempelvis fra Danmarks Statistik) og kobles til mindre empiriske undersøgelser, som forfatteren selv har været ansvarlig for. Det betyder, at de gennemførte befolkningsanalyser suppleres med detaljerede og relevante undersøgelsesresultater for udvalgte befolkningsgrupper (specielt ældre).

Arbejdsliv, politik og miljø i bred forstand er et område, som Jørgen Elm Larsen tager sig af. Det sker i kapitel 10: "Faglig organisering, arbejdsloshed og arbejdsmiljø"; i kapitel 11: "Danskernes faglige og politiske deltagelse"; og i kapitel 12: "Miljøforhold". Sammen med redaktøren skrives kapitel 14 om "Meget svært belastende levekår". I alle disse kapitler er der (naturligvis) mange tal fra de longitudinale befolk-

ningsundersøgelser, men Jørgen Elm Larsen diskuterer dem fortrinsvis i relation til (nyere) sociologisk teori – herunder blandt andre Giddens og Beck. Sidstnævntes teorier om "risikosamfundet" sættes i kontrast til Bjørn Lomborgs synspunkter om "Verdens sande tilstand" (kapitel 12). Metodologiske diskussioner føres dog også. Det viser sig (ikke overraskende), at arbejdsmiljø og helbredstilstand korrelerer, men hvad der kom først: hønen eller ægget kan man diskutere (op.cit. p.189).

Erik Jørgen Hansen drøfter i det afsluttende kapitel 17: "Social mobilitet" fra en historisk, analytisk og metodologisk synsvinkel; han redegør for en række begreber, deres definitioner og målinger. Som altid meget præcist.

Rapporten er med sin datarigdom overvældende; den dokumenterer en række forhold omkring ændringer af befolkningens udvikling og betingelser. De metodiske overvejelser i forbindelse med gennemførelsen af undersøgelserne og resultaterne af dem fremlægges grundigt, tydeligt og dokumenterende. Samtidig kan man "læse" i bogen, at forskningens og forskernes udvikling og betingelser har ændret sig. Der er således flere årsager til, at bogen af gode grunde kan stå på en hylde, der er nem at nå; den kan i mange og forskellige sammenhænge fungere som inspirations- og opslagsbog, hvad angår konkret viden om faktiske forhold. Den kan også inspirere på den metodologiske front,

når det angår viden om eksempelvis operationaliseringer af forskellige begreber, spørgeskemakonstruktion, personlig inter-viewing mv.

Men den dokumenterer også sociologiens udvikling over et kvart århundrede i en samfundsfaglig kontekst.

Hvis jeg skal illustrere et hjørne af denne påstand, vil det være med en respektfuld (og samtidig lidt drilsk) tanke på min gamle professor Svalastoga; jeg kan nemlig ikke lade være med at hæfte mig ved de dele af analysen, der peger på, at der i det pågæl-

dende kvarte århundrede er sket flere forandringer for kvinderne end for mændene.

Merete Watt Boolsen
Institut for Statskundskab,
Københavns Universitet